

ԲՈՐԶԱԼՈՒԻ ԳԱԽԱՌ

Ե. ԼԱԼԱՅԵԱՆԻ

Ը ՆՏՇՆԵԿՇՆ ԿԵՇՆՔ^{*)}

Լօռում այժմ միաժամանակ ապրում են գննսական կազմակերպութիւնից գեռ եռ բոլորովին դուրս չեկած սերունդներ, գնեսներ, որոնք արիւնակցական կապով կապուած տոհմեր են կազմում, նահապետական գերդաստաններ և ժամանակակից ընտանիքներ: Ըռաջին երկուսը՝ սերունդն ու գերդաստանը՝ արազութեամբ քայքայւում են վերածուելով ընտանիքի: Խօսենք սրանցից իւրաքանչիւրի մասին առանձին առանձին:

ՍԵՐՈՒՆԴ ԵՒ ՏՈՀՄ

Սերնդական կամ գննսական կազմակերպութեան կրնիքն ամենից աւելի կրում են Իզահատի և Արդուի գիւղերի բնակիչները, որոնք այս կողմերում տիրապետող տարր կազմելով առանձնացած են մնացել: Իզահատի 60 տանից բաղկացած բնակիչները բաժանւում են երեք սերունդների (զինս). ա. Մամգուլանք, բ. Իսպիրանք և գ. Թաթուլանք, որոնք սերել են Մամգուլ (Իմամգուլի), Իսպիր և Թաթուլ եղբայրներից: Իսկ որանք համարւում են այն Չահվէրդու որդիները, որք Բջնուց զազթելով այստեղ, սպանել է այստեղի աւեր՝ Կորչուկին

^{*)} Տես Ազգ. Հանգէս VII. VIII և IX գրքեր.

և նրա եղբայր քահանային *) ու տիրապետել նրա երկրին՝ Հետեապէս և այս երեք սերունդներն արենակցական կապով կապուած լինելով միմեանց հետ և ընդունելով միևնոյն նախահօրը՝ կազմում են մի տոհմ և կրում Չահվէրդեան տոհմանունը, որ այսօր իբր ազգանուն է համարում. — վաթսուս տունն էլ Չահվէրդեան է ստորագրում:

Արդուի բնակիչները կազմում են երկու սերունդ՝ Դայեան և Քալանթարեան. երկուսն էլ յառաջացել են Լօռու-Մելիքեան Դայի ե Ամիրխան եղբայրներից. Առաջինը պահպանել է իւր սերնդական՝ Լօռու-Մելիքեան անունը, իսկ երկրորդը վերակոչուել է Քալանթարեան, որովհետև Ամիրխանը բալանթարութեան պաշտօն է ստանձնել. Հետեապէս և՛ այս երկու սերունդն էլ արենակցական կապով կապուած մի տոհմ են կազմում, որի տոհմական անունն այժմ կրում է միայն առաջին սերունդը:

Այժմ տեսնենք իւրաքանչիւր սերնդի ներքին կազմակերպութիւնը.

Ա. Իւրաքանչիւր սերունդ ունի իւր հողաքաւովնը, որ որոշ սահմաններով բաժանւում է միւս սերունդների հողաքաւովններից. Այս սերնդական հողաքաւովնը պատկանում է սերնդի բոլոր անդամներին հաւասարապէս, ուստի և իւրաքանչիւր անդամը իրաւունք ունի նրանից օգտուելու, բայց եթէ չի օգտուում, նա իրաւունք չունի այն ծախելու, ամբողջ սերունդը թոյլ չի տալ, որ սերնդական հողն ուրիշ սերնդի ձեռն անցնի. Այսպէս՝ երբ Իսպիրենց սերնդից մինը մի փոքրիկ արտ էր ծախել Օձնեցի Արովեաններին, Իսպիրենց սերունդը յարձակուել էր Արովեաններին վրայ և թոյլ չէր տուել, որ վարեն այդ հողաքաւովնը. Միևնոյն ժամանակ եթէ հարեան սերնդներից մինը բռնութեամբ խլէ մի սերնդի մի որևէ անդամի դաշտը, ամբողջ սերունդն ոտի է կանգնում պաշտպանելու նրան. Սերունդին պատկանող հողաքաւովնի վրայ եղած անտառից, արօտա-

*) Մինչև այժմ էլ այն փոքրիկ լճակը, ուր ձգուած է եղել այդ քահանան, կոչւում է Ըրիցազօլ:

տեղուց, ընկուղի և այլ պտղատու ծառերից օգտուած են բոլոր անդամները հաւատար իրաւունքով:

Եյս կորպն էր տիրում մինչև առաջին հոգաշափութիւնը, (1874 թ.) որ հոգերը բաժանելով անհատներին վրայ նրանց իրր անձնական սեպականութիւն յատկացրեց:

Բ. Նախահօր պաշտամունքը, նրա գերեզմանը որպէս ուխտատեղի համարին աւելի որոշ կերպով մնացել է Լօրիս-Միկիթեաններին մէջ: Սրանք իրանց նախահայր համարում են Ս. Օհան Օձնեցուն, որի աճիւնի վրայ եկեղեցի են կառուցել և նրա գերեզմանն էլ պաշտում են, նրա հոգը իբրև օխնութիւն, զեղ. գործածում համարեա ամէն տեսակ հիւանդութիւնների դէմ: Նորապաշտները, եթէ նոյնիսկ ուրիշ գիւղում կատարած լինեն պատկազրութիւնը, նախ և առաջ գնում են համբուրելու Օհան Օձնեցու գերեզմանը և Ըղալօ Քալանթարեանի տան օջախը, որ աւանդաբար համարում է իրենց նախահօր բնակարանը: Ըմեն տարի, Զատիկի Կանաչ կիրակէին Լօրիս-Միկիթեան ամբողջ տոհմը տօնում է Ս. Օհան Օձնեցու տօնը, իրեն միջից դրոմ հաւաքելով հասարակական մատաղ է կտրում և պատարապ մատուցանում ու հոգհանդիստ կատարում Ս. Օհան Օձնեցու գերեզմանի վրայ:

Գ. Խրաքանդիւր սերնդի ըուրը անդամներն իրատնջ չունին միմեանց հետ ամիւնանայու: Որոշեալ շափով արգելում է նրանց նաև իրենց տոհմին պատկանող սերնդների անդամների հետ խնամութիւն տնել, Բայց երբ մինը արու ժառանգ չունենալով պէտք է իւր հարստութիւնը իւր աղջկան տար, այսպիսի դէպքում սերունդը թոյլ է տալիս իւր անդամներից մինին ամուսնանալու այդ աղջկայ հետ, որպէս զի այդ հարստութիւնը սերնդի միջից դուրս չգայ, Այսպէս՝ Քալանթարեան Ռ. միակ ժառանգ դուստրը ամուսնացել է նոյն սերնդից Բ.-ի հետ, մերժելով շատերիս: Ինչպէս և Ս. Ըհալէր-գետնի երկու դուստրներն ամուսնացել են իրենց սերնդից՝ Ե. և Ի. եղբորորդիներին հետ:

Դ. Սերունդը ժառանգում է անժառանգ անդամի ամբողջ կայքը և յատկացնում կամ եկեղեցուն, կամ չքաւորնե-

րին և կամ հասարակական մի գործի. այսպէս՝ Մելիք Էլիզարար և Մելիք Գարրիէլ Լօրիս-Մելիքեանները, ինչպէս և Մելիքսեղեկ Քալանթարեանը ժառանգ չունենալով դանադան ժամանակներում վերանորոգել են Ս. Օհան Օձնեցու վանքը:

Ե. Սերունդը հոգում է իւր կարօտ անդամների կարիքները փոխադարձ օգնութեամբ: Այսպէս օրինակ, երբ մինը տուն է շինում՝ սերնդի անդամներն առանց մի որևէ վարձատրութեան փայտ, քար են կրում, մի գիշեր հաւաքւում և այդ նոր շինուող տան միջի հողը դուրս ածում, կտուրը կոխկրած, որ հողը ամրապնդուի. Երբ մինը ցանկանում է իւր ննջեցեալի վրայ գերեզմանաբար ձգել, դարձեալ սերնդի անդամները հաւաքւում գնում են այդ գերեզմանաբարը բերելու. Երբ մինի տաւարը կորչում է՝ սերունդը խմբովին գնում է որոնելու:

Միմեանց գործիքներ, ձի, լշ, հանգերձեղէն ձրի փոխ տալը սովորական են:

Միևնոյն կերպ և կանայք են վարւում, հարսանիքի բրինձը ընտրելիս, բուրդ զգելիս, էրիշտա անելիս, պարտէզները քաղահանելիս, բաղաբաղին հարս ու աղջիկ սիրով հաւաքւում են, խօսելով, ծիծաղելով գործը կատարում և միմիայն մի ճաշով հիւրասիրուելով ցրւում:

Սերունդը օգնութեան է հասնում թէ ուրախութեան և թէ տխրութեան ժամանակ. այսպէս՝ հարսանիքի ժամանակ «կանչի» միջոցով դրամական նուէրներ տալով թեթեւացնում է նրա ծախքերը, քղաբերքի ժամանակ «ծննդգաւաթ» տանելով ծննդկանին՝ օգնում է նրան լաւ սննդուելու, ննջեցեալի «եօթի» և Ս. Խաչի տօնին տրուած հոգու հացի ժամանակ գաւներ և դանադան թխուածքներ տանելով՝ պակասեցնում է ծախսերը:

Սերունդը օգնութեան է հասնում ամէն մի դժբաղդ գլխւում, այսպէս երբ մինի գէղը վառւում է, մինը սայլը լծում է և սկսում ամէն մի տանից խոտ, հասկ հաւաքել և տալ նրան. Երբ մինը զրկւում է տաւարից՝ շատերը մի-մի գառ, հորթ են նուիրում, որ պահի, մեծացնի, տաւարի տէր դառնայ. Իսկ չբաւորներին թուխս ընկած հաւ փոխ տալը շատ

սովորական է։ Ազրառ կինը մինի թուխս ընկած հաւը ժամանակաւորապէս վերցնելուց յետոյ՝ դրկիցներէց հաւկիթներ է հաւաքում, թուխս դնում և վառեկներէ, հաւերի տէր դառնում։

Այրի, անտէր կնոջ արտերը սերունդն է ցանում, հնձում, կիրակի և տօն օրերին։

Զ. Սերունդը պաշտպան է հանդիսանում՝ իւր ամէն մի անդամին, վրէժխնդիր լինում՝ նրա արեան։ Երբ մինը կռուի է բռնում մի ուրիշ սերնդի անդամի հետ, ամբողջ սերունդը երկու կողմից օգնութեան են հասնում և անհատական կռիւր դառնում է սերնդական և երբեմն նոյնիսկ տոհմական։ Ո՛րքան կախներ են տեղի ունեցել և ունենում Մամուլենց, Իսպիրենց և Թաթուլենց և կամ սրանց ու Քալանթարեանների մէջ, որոնց սկզբնապատճառը երկու անհատների կռիւն է եղել։ Այսպէս՝ Ա. Իսպիրենցը պահանջում էր Գ. Թաթուլեանից, որ կայր հեռացնէ իրեն տան մօտից, սակայն վերջինս չէր կամենում, բանը հասնում է կռուի, որին մատնակցում են թէ Իսպիրենց և թէ Թաթուլենց ամբողջ սերունդը։

Սերնդական և երբեմն նոյն իսկ տոհմական կռիւների պատճառ դառնում են աղջիկները։ Երբ մի երիտասարդ մերժումն է ստանում մի ուրիշ սերնդի պատկանող աղջկայ ձեռքն ստանալու, ամբողջ սերունդը կարծես վիրաւորուած մի քանի կտրիճների է տալիս, որ գնայ փախցնէ։ Եւ երբ մի գիշեր լուր է տարածւում, թէ աղջիկը տարան, իսկոյն այս սերնդի և երբեմն նոյն իսկ տոհմի կտրիճները ձի են հնձնում, հրացան վերցնում և ընկնում փախցնողների յետեից։ Սկսւում է հրացանաձգութիւնը և եթէ մարդ է սպանւում, սերունդն ամեն միջոցի դիմում է արեան վրէժը լուծելու, սպանողի սերնդից մինին սպանելով։

Է. Սերնդի մի առանձնայատկութիւնն էլ այն է, որ առանձին զերեզմանատուն ունի, և ամեն մի անհատ փափաղում է այդ սերնդական զերեզմանատանը, իրենց նախնիների մօտ թաղուել։ Եւ այս է պատճառը, որ օտար տեղում մեռնողներին բերում են իրենց սերնդական զերեզմանատանը թաղելու, ինչպէս օր. Միք. Քալանթարեանի մար-

մինը Բագուից բերին Արդուի, Յարութ. Չափէրդեանինը՝ Թիֆլիսից Իգաճատ:

Ջատ անգամ սերնդական գերեզմանատունը կից է լինում տոհմական գերեզմանատան, բայց և այնպէս՝ միմեանցից անջատ: Այսպէս Լօրիս-Մելիքեան՝ տոհմինը Ս. Օհան Օձնեցու վանքի գաւթումն է գտնուում, միայն բուն Լօրիս-Մելիքեանինը նրա հիւսիս արեւմտեան, իսկ Քալանթարեանինը՝ արեւելահարաւային մասում: Չափէրդեան տոհմինը գիւղի մօտ, բայց միմեանցից փոքր ինչ հեռու, երեք մասի՝ Մամդուլենց, Իսպիրենց և Թաթուլենց՝ բաժանուած:

Գէտը է նկատել նաև, որ կանայք լծադուռ են ոչ լծէ իրենց, այլ ամուսինների սերնդական գերեզմանատանը:

Ը. Սերոռնդը տիրապետելով մի երկրի, պղտնդի ընակեշներին կամ յետոյ եկածներին իրենից ստոր է համարում, չի թոյլ տալիս մասն ունենալու իւր հողից, անտառից, ամօթ է համարում նրանց հետ խնամութիւն անել, թոյլ տալ նրանց իրենց սերնդական գերեզմանատանը թաղուելու: Այսպէս՝ Իգաճատ գիւղում բացի Չափէրդեաններից, ապրում են նաև մի քանի տուն ուրիշ գիւղացիներ, Չափէրդեանները, որպէս տիրապետող՝ բարձր, ազնուական են համարել իրենց և կառավարութեան էլ այդպէս ընդունել տուել, իսկ նախկին ընկճուած բնիկներն ու եկուորները համարւում են ռամիկներ: Սրանք սեպական հող չունին և կապալով են վերցնում Չափէրդեանների հողերը և աշխատում նրանց համար: Ոչ մի Չափէրդեան չէր ամուսնանում սրանց հետ և ոչ էլ թոյլ տալիս որ իրենց գերեզմանատանը լծադուռ, իրենց սերնդական կամ տոհմային գործերին միջամտեն:

Նւ եթէ մի պառուած աղջիկ կամ մի այրի կին կամեցել է ամուսնանալ մի ռամիկ հետ և կամ եթէ մինը կամեցել է մի ռամիկ տղայ որդեգրել կամ տնօրէնայ բերել և նրան տալ իւր աղզանունը՝ սերունդը միշտ միջամտել է, մեծ մասամբ արգիւել և երբեմն միայն թոյլ տուել: Այսպէս՝ օրինակ Քալանթարեանի սերունդը արգելք է լինում, որ այրի Փ. ամուսնանայ Զ.-ի հետ, ոչ էլ Թաթուլանց սերունդը կամենում է

թողնել, որ նստայու այրին հաղթատեցի մի ռամկի տըն-
փեսայ բերի:

Թ. Սերունդը իւր ներքին գործերը վարում է սերըն-
դական ժողովներում, ուր հաւաքում են զխաւորապէս ծե-
րունիներ և ուր երբեմն մուտք են գործում և՛ պառաւներ:
Այսպէս՝ օրինակ, երբ միմեանց հետ կուում են, երբ մէկին
մի դժբաղդովե՛լն է պատահում, երբ հղբայրները կամենում
են միմեանցից բաժանուել, երբ ամբողջ սերնդին պատկանող
ընկուղենիները կամ ուրիշ պտղատու ծառերը պէտք է թափ
տալ ու բաժանել իրենց մէջ՝ տղամարդիկ և մանաւանդ ծե-
րունիները հաւաքւում են և խորհրդակցութեամբ որոշումներ
անում:

Ժ. Տոմային ընդհանուր ժողովներ հազիւ են պատա-
հում, ամբողջ տոմին վերաբերեալ խնդիրները լուծելու հա-
մար սովորաբար իւրաքանչիւր սերնդից որոշեալ թուով մար-
դիկ են ընտրւում, որոնք և ժողովներ անելով՝ խորհրդակցում
են միմեանց հետ, աշխատելով իւրաքանչիւրը պաշտպանել իւր
սերնդի շահերը:

Այսպէս Զահվերդեան տոմը կամենալով մի եկեղեցի ու-
նենալ, իւրաքանչիւր սերնդից ընտրել է երկու հոգի, որոնք
պիտի հոգան այդ մասին: Երբ որանից 25 տարի առաջ կա-
մենում էին ջուր բերել գիւղում, իւրաքանչիւր սերունդը ընտ-
րել է երեք հոգի, որոնք և գլուխ են բերել տոմի ցանկութիւնը:

ՆԱՀԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԳԱՍՏԱՆ

Նահապետական գերդաստանը, որ ծագել է սերնդից,
հրը նրա մէջ զարգացել է անհատական սեպհականութեան
գաղափարը, նկատելի է Լօռու ոչ թէ մի քանի, ինչպէս սե-
րընդինն էր, այլ բոլոր գիւղերում: Սակայն Նահապետական
մեծ գերդաստանը արդէն այստեղ անհետացել է, մնացել է
միայն միջինը. 60—70 անդամից բաղկացած գերդաստան
այլ ևս չը կայ, կայ միայն 25—30 անդամներից բաղկա-
ցած, ինչպէս օրինակ Օնունում Վարդանանց գերդաստանը: